

Akylesni politikoje žmonės dar praėjusį rudenį pajuto, kad sovietinės vadovybės pozicija Lietuvos atžvilgiu keičiasi ir tampa, deja, dar blogesnė, negu buvo per pirmąjį mūsų delegacijos susitikimą su Kremliaus šeimininkais. Ultimatyvų oficialiosios Maskvos toną išgirdo ir Lietuvos Vyriausybė, kai buvo primygtinai reikalaujama dalyvauti „sajunginiame plane“. Vicepremjeras Jurijus Masliukovas tada pasakė, girdi, vadinate mus okupantais, tai mes ir elgsimės kaip okupantai. Aukštajai diplomatai būdingą taktą nesunkiai užgožė piktdžiugiškas pasimėgavimas savo galybe. Atseit bus taip, kaip reikės mums.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas Vytautas Landsbergis, prisiminęs 1990-ųjų rudenį, susiklosčiusią tada situaciją apibūdino tokiais žodžiais: *Kremlius atvirai rodė neapykantą – be diplomatijos, be pasiūlymų, kaip susitarti. Tikrai kapituliacija arba mes jus sunaikinsim. Toks psichologinis spaudimas leidžia įsivaizduoti 1940 metų Molotovo stilių – triuškinėti mažą oponentą, tyčiotis iš jo bejėgiskumo. Tada ir pajutom, kad sovietų vadovybė gali pasielgti brutaliai ar net žiauriai.*

Tačiau dar anksčiau nei Nikolajaus Ryžkovo vyriausybė ar kokios parlamentinės institucijos savo planus ėmė regzti SSKP. Ne visada mėgstantys plačiai skelbtis komunistai priėmė nutarimą „Dėl susitikimų ir pokalbių su Lietuvos SSR partiniu aktyvu, komunistais ir darbo žmonėmis“. Šį dokumentą 1990 m. rugpjūčio 29 d. pasirašė SSKP CK generalinio sekretoriaus dešinioji ranka Vladimiras Ivaško. Verta prisiminti vieną kitą slaptojo rašto punktą. *SSKP CK valstybės ir teisės skyriui per komunistus – šalies teisėtvarkos organų vadovus organizuoti darbą, kad būtų patraukti baudžiamojon ir administracinėn atsakomybėn įvairių nacionalistinių ir antisovietinių visuomeninių formuočių lyderiai,*

ekstremistai bei dezertyrai, nusižengę sovietiniams įstatymams. Dėl to koordinuoti SSRS prokuratūros, SSRS VR, KGB, SSRS aukščiausiojo teismo veiklą ir pasiūsti į Lietuvą greitojo reagavimo operatyvinę tardymo grupę. Kartu su SSRS KGB apsvarstyti Lietuvos kompartijos CK (dr. Burokevičius) prašymą įrašyti į respublikinės partinės organizacijos įskaitą karinių dalių komunistus...

Ne, naivu būtų tikėtis, kad kokie nors perversmai galėtų įvykti be komunistų mokymo bei iniciatyvos. Antai Rusijos komunistų partijos lyderis Ivanas Polozkovas lapkričio mėnesio plenumo kalbėjo apie „vietoje bręstančią idėją kurti visuomeninius socializmo gelbėjimo ir gynimo komitetus“. Ir kukliai užsiminė, girdi, gerai būtų, kad partiniai komitetai kartu su deputatais komunistais taptų šio darbo iniciatoriais.

Toks pareiškimas, man regis, puikiausiai liudija buvus vieningą, visai imperijai rengtą scenarijų. Mūsų šaliai „gelbėtojai“ atvirai prašneko sausio 11 dieną, tačiau tas Kremliaus kurstomas katilas virė jau ne pirmas mėnuo. Bepigu „gelbėti“, kai kone kasdien pasirodo vienas už kitą grėsmingesni prezidento įsakai, Dmitrijaus Jazovo įsakymai ginklu ginti kariškių garbę bei griauti visokius ten neva fašistinius paminklus. Dar nebuvo paskelbtas bendras D. Jazovo ir Boriso Pugo įsakymas, o Klaipėdoje jau pradėjo patruliuoti armija. SSRS prezidentas prieš pat naujuosius metus savo įsaku paskyrė dar vieną gynybos ministro pavaduotoją. Kariškų reikalų žinovai suprato, kad generolas pulkininkas Vladislavas Ačialovas kaip tik ir komandos armijai, kai ji bus pasiūsta kariauti prieš civilius žmonės. Iki tol naujasis D. Jazovo pavaduotojas porą metų buvo vyriausiasis oro desanto kariuomenės vadas. Dabar šis postas atiteko Afganistane didvyrio žvaigždę užkariavusiam jaunam generolui Pavelui Gračiovui. Tapęs vyriausiuoju vadu, generolas pirmajame savo interviu pareiškė esąs prieš tai, kad desantininkai būtų pasitelkiami „sprendžiant tarpnacionalinius konfliktus“. Žinoma, mes problemą įvardijame kitais žodžiais, tačiau mintis yra aiški. Tikrai likimo ironija gali pavadinti tokią sutapimą – interviu su P. Gračiovu *Krasnaja zvezda* išspausdino Pskovo desantininkų žygio į Lietuvą išvakarėse...

Pačioje gruodžio pabaigoje SSKP organizacijos Lietuvoje sekretorius Algimantas Naudžiūnas raštu informavo vidaus reikalų ministrą Marjoną Misiukonį, jog komunistai nuo šiol patys, be policijos pagalbos saugos jiems neva priklausantį turtą. Jokios diskusijos šiuo klausimu nebūta, nes vos išaušus pačiai pirmajai Naujųjų metų diena, į bendrą suskilusios komunistų partijos būstinę už armijos generolo Ivano Černiachovskio nugaros atvyko keli aukšti kariškių pasiuntiniai ir pareiškė

policijai, kad ji čia jau nereikalinga. Didesnio apsistumdymo pavyko išvengti, tačiau kareiviai policininkus išprašė laukan, kaip žmonės sako, be ceremonijų. Buvusio komunistų partijos istorijos instituto pastate įvykiai klostėsi kiek kitaip. Čia jau buvo žinoma, kas įvyko kaimynystėje, užtat vyresnysis seržantas Vytautas Damulis laikėsi poste iš paskutiniųjų, kariškiams nepavyko jo iškrapštyti. Pašaukus pastiprinimą, atvyko daugiau kareivių. Policijos vadovybė išsikvietė OMON. Tuo metu ši abreviatūra dar nebuvo tapusi klastos ir išdavystės sinonimu, tačiau taip sutapo, kad šiame grėsmingame incidente Lietuvos Respublikos policijai atstovavo ta OMON dalis, kuri sausio 12-osios naktį banditiškai perbėgs į priešišką lagerį. O tąsyk, naujametę dieną, prie komunistų instituto durų ministro pavaduotojas Vaclovas Zabarauskas ir VRM profilaktikos tarnybos valdybos viršininkas Liutauras Vasiliauskas, laimė, nė neįtarė, kokia jėga jiems tenka kliautis. Kita vertus, tada, matyt, dar nebuvo galutinai subrendęs ir išdavystės planas.

■ ■ ■

Metai prasidėjo nerimastingai laukiant, kurį rytą mus staiga užgrius naujos kainos. Kalbos apie jas sklandyte sklاندė virš Lietuvos miestų ir kaimų. Laikraščiai, „semdami informaciją iš neoficialių šaltinių“, prognozavo konkrečius gąsdinančius skaičius – kiek už ką mokėsime. Žmonės nuogaštavo, jautei visuotinį nerimą, ir tikrai *Jedinstvo*, programuodama savo veiklą, į naujas kainas, be abejo, dėjo daug vilčių. Ar galėjo atsirasti geresnė proga nušluoti valdžią, nei dabar, kai žmonės iš tiesų neramiai susižvalgė. Tą šurmulį reikėjo tik prideramai įvardyti, pasiskolinus iš marksizmo vadovėlio kokį įspūdingesnį terminą, paskelbti ką nors panašaus į revoliucinę situaciją ir pamėginti išvesti į gatves lengviau sukalbamus sąjunginių gamyklų darbininkus.

Nujausdama rimtą pavojų, Aukščiausioji Taryba paskutiniame 1990 metų plenariniame posėdyje lyg ir suvaržė Vyriausybės ketinimus stajiai pakelti kainas – įpareigojo ją sutvarkyti kainų mechanizmą ir nepriimti be Parlamento sutikimo kokių nors su kainomis susijusių radikalių sprendimų. Vis dėlto, pasak V. Landsbergio, „po Naujųjų metų Taryba su labai neramiais širdimi išėjo vienos savaitės pertraukai“.

Premjerė Kazimiera Prunskienė tuo metu viešėjo visai kitose geografinėse platumose – Australijoje. Tuo tarpu Lietuvoje kainų kėlimo smagračiai buvo jau gerokai įsisukę, ir Vyriausybė per daug nesiteisino, kodėl taip yra, neaiškino, kaip bus rytoj.

Dar lapkričio mėnesį iš atviro, kaip man atrodė, pokalbio su aukštu KGB pareigūnu sužinojau, kad daugmaž ramiai gyvensime iki sausio vidurio. Tačiau susiklosčiusi situacija paspartino įvykius, ir karas Lietuvoje prasidėjo anksčiau nei Persų įlankoje. Taip jau atsitiko, kad sausio 7 diena su naujais, mažne trigubai didesniais skaičiais pustuštėse maisto produktų parduotuvėse sukėlė ant kojų visą raudoną gvardiją, tarsi būtų driokstelėjusi kokia *Aurora*. Partkomų sekretoriams bei kitaip įvardytiems drumsto vandens specialistams – Mykolo Burokevičiaus funkcionieriams – prasidėjo tikras darbymetis. Reikėjo skubiai organizuoti viską, ko reikalauja „revoliucijos“ kanonai, – darbininkų žygius, peticijas.

Tą patį sausio 7-osios rytą Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas V. Landsbergis nusiuntė telegramą Michailui Gorbačioviui: „Didžiai gerbiamas Prezidente, atėję Naujieji metai ragina mus siekti pažangos normalizuojant Lietuvos ir SSRS santykius...“ Be susirūpinimo tolesne derybų eiga, telegramoje yra ir delikaciai pateiktas pirmininko pasiūlymas susitikti su prezidentu Maskvoje. Vis dėlto daug anksčiau, negu buvo galima tikėtis kokios nors žinios iš M. Gorbačiovo, 14 val. 30 min. V. Landsbergiui paskambino Baltijos šalyse dislokuotos SSRS kariuomenės vadas Fiodoras Kuzminas. Generolas pranešė, kad maršalo D. Jazovo įsakymu Lietuvoje pradedamas priverstinis jaunuolių ėmimas į sovietų armiją. Šioje operacijoje, kaip pasakė F. Kuzminas, busią panaudoti oro desanto daliniai. Tada dar nežinojome, kad Gaižiūnuose, netoli Jonavos, dar šio pokalbio išvakarėse nusileido apie 30 didžiųjų karo transporto lėktuvų Il-76 su desantininkais iš Pskovo. O tuo metu, kai F. Kuzminas skambino V. Landsbergiui, iš Rygos į Vilnių išskrido karinių oro pajėgų lėktuvus An-26 – Lietuvoje telkėsi karinė jėga.

Antradienį, sausio 8-ąją, *Jedinstvo* pakilo su tamsa. Raudonomis vėliavomis, transparantais „Šalin vyriausybę!“ nešini demonstrantai užtvindė vidinį Parlamento rūmų kiemą. Krašto apsaugos departamento vyrai sulaukyti ar kaip nors kitaip paveikti tokios įsisiūbavusios masės, žinoma, nesugebėjo. Ypač kai minioje darbavosi ir perrengti civilių žmonių drabužiais profesionalai. Juos buvo lengva atpažinti ne tik iš jaunų veidų, kariško susiklausymo, bet ir iš veiksmų. Ką jau ką, o muštynių meną tie vyriokai, kaip galėjai pastebėti, išmano gerai. Nežinia kokia bjaurastis ištiško ant Valstybės simbolio – Vyčio ženkle, dužo, trūkinėjo tamsieji stiklai, pakilusios nuo vyrių išlėkė durys. Šalto vandens čiršk-lė, į kurią gynėjų vadas Audrius Butkevičius visada dėjo daug vilčių, įkaitusios minios, deja, neatvėsinos – *jedinstveninkų* įsiūtis plūstelėjo dar smarkiau.

1991-ųjų sausio 8-ąją, pakilusi su tamsa, *Jedinstvo* užplūdo Nepriklausomybės aikštę, o netrukus – ir Aukščiausiosios Tarybos kiemą. Zenono Nekrošiaus nuotr.

Persisvėręs pro atvertą langą, į užiančią minią kreipėsi Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas Vytautas Landsbergis.
Zenono Nekrošiaus nuotr.

Per radiją išgirdę kvietimą ginti savo valdžią, tuo metu į Nepriklausomybės aikštę jau skubėjo vilniečiai, o Parlamento salėje prasidėjo pirmasis po kelių dienų pertraukos posėdis. Išvakarėse, tiesa, rinkosi Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, priėmė nutarimą, kuris prasideda pasiūlymu Tarybai „1990 m. sausio 8 d. posėdyje apsvarstyti, ar Lietuvos Respublikos Vyriausybės sprendimas dėl maisto produktų mažmeninių kainų padidinimo atitinka Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimus“. Svarstyti, po teisybei, nebuvo ir laiko – *Jedinstvo* grėsmingai bandė veržtis į vidų. Kita vertus, iš anksto buvo aiški Parlamento daugumos nuomonė – deputatai šią Vyriausybės akciją vertino kaip klaidą, kurią reikia taisyti nelaukiant pasekmių. O ir tos pasekmės buvo jau visai čia pat – dar keletas minučių, ir skuboto kainų padidinimo šalininkams su *Jedinstvo*, ko gero, būtų tekę diskutuoti jau pačioje Parlamento salėje. Laimė, taip neatsitiko, ir V. Landsbergis į užiančią minią kreipėsi persisvėręs pro atvertą langą. Pirmininkas pranešė, kad Parlamentas sustabdė neteisingą Vyriausybės nutarimą ir kad šis klausimas bus sprendžiamas kitaip. Tačiau V. Landsbergis kalbėjo ne vien apie